

Matilda Crnković

ŠTO JE STRUKTURALIZAM: MODA, METODA ILI IDEOLOGIJA?

Od Collège de Fransa i Sorbonne do crkve Saint Germain des Près zarađuju danas knjižare Quartier Latina na strukturalizmu kao nekada na egzistencijalizmu i, kao nekada Sartru, hrle danas fanatici u seminare strukturalista. No, nisu samo francuski sociolozi, historičari i psiholozi svih političkih boja, te kritičari umjetnosti, a također i teolozi oni koji vide još samo strukture. Jedna nova internacionala, koja seže od Sjedinjenih država do Rusije, predala se strukturalizmu, srcem i perom, ali i trijeznom glavom: jer nova nauka nije ni filozofija niti pogled na svijet, nego metoda rada gotovo isto toliko komplicirana kao u prirodnim znanostima. Zato i obećaje društvenim znanostima ideološki neutralne i gotovo toliko egzaktne rezultate kao prirodne znanosti. Univerzalne zakone i nesvjesne strukture, koje se nalaze u osnovi svake socijalne institucije ili običaja, prezentira svojim sljedbenicima C. L. Strauss, koji je strukturalistički postupak iskušao prvi puta 1935. g. u brazilskoj prašumi. Nakon analize primitivnih običaja u Mato Grossu, smatrao je, a 1949. g. i publicirao, da je našao "elementarne strukture rodbinskih veza". Za razliku od svojih kolega, Strauss nije smatrao zabranu incesta koji se može naći u mnogim društvenim sistemima, kao zabranu zbog bliskih rodbinskih veza, već se tom zabranom majka, kći ili sestra mogu ponuditi, kao dragocjena zamjena izvan familije i na taj način ovom razmjenom omogućiti najprije stvaranje društva, a zatim i kulture. Razmjena je dakle baza koja proizlazi iz svih vrsta bračnih institucija. Ovaj princip razmjene kao univerzalnog svodnika mogao je Strauss naći samo uz pomoć znanosti u kojoj je već odavna bilo govora o strukturama: uz pomoć lingvistike, uže rečeno fonologije.

Općenito se smatra da je utemeljitelj strukturalizma u lingvistici Švicarac Ferdinand de Saussure /1857-1913/, ali se strukturalizam razgranao i zračio iz više centara. Kako se polazilo iz različitih izvorišta, razdvajao se i udaljavao tako, da danas prijetiti da mu samo naziv ostane zajednički. Velika su imena predratne praške fonološke škole Nikolaj Sergejevič Trubeckoj i Roman Jakob, a centralna ličnost danske struje je kopenhaski profesor Louis Hjelmslev. Struja se proširila i u SAD, da bi se opet vratila u Evropu. Time što je jezik, kao sistem koji strukturira naš govor, de

Saussure istražio do osnovnih struktura, otkrio je, da je jezik samo jedan od ljudskih znakovnih sistema. Unaprijedio je dakle njegovo sistematsko istraživanje i uveo pojam semiologije. "Jezik je sistem znakova koji izražavaju ideje", kaže de Saussure. Svim semiološkim sistemima je zajedničko da se u njihovim znakovima mora razlikovati "dvojakost": "označitelj" /signifiant/ i "označen" /signifié/. De Saussure je uveo razliku u pojmu "jezika" i "govora" /langue i parole/. Govor je konkretna djelatnost, to je psihofiziološki proces kojim se proizvode glasovi. Govorni su procesi beskrajno raznoliki, a sporazumijavati se može samo pomoću nečega stalnog. U raznolikosti govornoga procesa moraju dakle postojati elementi stalnosti, koji omogućuju sporazumijavanje time što se prepoznaju.

Elemente stalnosti koji govoru daju razumljivost treba, dakle, posebno poznavati. A upravo mi su po de Saussureovoj nauci JEZIK. Stalnost u raznolikosti je organizacija, pa možemo reći, da je jezik organizacija govora. Jezični se znak sastoji od dijelova, a oni od još manjih sve do nedjeljivih. A važno je kako su oni složeni tj. kakvi su odnosi među njima. Polazeći i od distinkcije između kolektivnog "jezika" i individualnog "govora" koja pretpostavlja kao osnovu lingvističke metode opoziciju "socijalno": "individualno", ovim je kategorijama de Saussure učinio uslugu socijalnim znanostima i na nov način naglasio značenje sistema veza za čitanje ljudskih poruka.

I Paul Ricoeur, oštromni kritičar strukturalizma, istražujući njegovu genezu ustanovio je, da je de Saussure isprva govorio o "sistemu". Riječ "struktura" pojavila se prvi puta na lingvističkom kongresu u La Hayu u formi "struktura jednog sistema" i označavala je ograničene kombinacije koje se na ukupnom artikulacionom i kombinatornom polju mogu unaprijed utvrditi i koje kombinacije tvore individualni oblik nekog jezika. U adjektivnoj formi, "strukturalno" je sinonim za "sistem", a strukturalizam bi trebao označavati istraživanja koja se vrše sa strukturalističkog stanovišta, kao radne hipoteze. Sto podrazumijeva pod pojmom sistem, pokušao je u jednom intervjuu/1966/ objasniti Michel Foucault, najmlađi filozof naše generacije /rođen 1926/, sada predavač na univerzitetu u Tunisu i radikalni strukturalist: "Pod "sistemom" treba shvatiti ukupnost odnosa koji se neovisno o sadržaju, koji ih veže, održavaju i mijenjaju." Moglo se npr. pokazati, kaže Foucault, da su bogovi i heroji rimskih, keltskih i skandinavskih mitova vrlo različiti, ali da ipak /iako ove kulture nisu znale jedna za drugu - kako on kaže/ poredak u koji su uneseni, pa njihove hijerarhije, rivaliteti, vjerolomstva, ugovori slijede isti sistem. Najnovija otkrića u prahistoriji dozvoljavaju pretpostavku da u rasporedu pećinskog slikanja vlada sistematska organizacija. Zna se da kromosomi sadrže sav genetski materijal, koji biću omogućuje da se razvije u formi jedne šifre, jedne zatvorene poru-

ke . Na pitanje tko producira ovaj sistem, Foucault je odgovorio: "To je jedno anonimno mišljenje, spoznaja bez subjekta, teoretsko, bez identiteta".

Poslije Foucaulta i de Saussura mnogi su se istraživači jezika ustručavali da jezik objašnjavaju kao organizam s tajnovitim životom, kao što je to bio običaj u seminarima germanista, nego su ga definirali kao bezvremenski, apstraktan i kao sistem znakova i struktura koji je sastavljen od najmanjih glasovnih elemenata, "fonema". Ovi fonemi, do 40 njih u svakom jeziku, dovoljni su da se sve postojeće riječi nekog jezika iskonstruiraju i kao elementarni dijelovi jezične strukture daju svakoj riječi drugi smisao. Tako, recimo, fonemi "l" i "r" daju u različitom međusobnom odnosu, u stručnom žargonu rečeno "fonološke opozicije". Ove opozicije određuju različitost značenja kao na pr. leiten : reiten ili will : wirr. Na ovaj način mogu lingvisti analizirajući takve fonemske odnose odgonetnuti i strukturu dosad neobjašnjenih jezika.

Ovaj postupak je primijenio L. Strauss kao nelingvist u etnologiji. Cinilo mu se da je u pravilima braka primitivnih naroda prepoznao "neku vrst govora" to znači sklop operacija koje su određene da između individua i grupa osiguraju određen tip komunikacija. To što ovdje "poruka" biva prosljeđena preko žena koje se razmjenjuju između klana, plemena ili familije, ne mijenja ni u čemu istovetnost fenomena. L. Strauss nije shvatio riječ samo u užem smislu kao poruku čovjeka, nego je sva ispoljavanja i načine ponašanja čitao kao znakove u pripadajućem komunikacionom sistemu. Po uzoru na lingviste podijelio je sistem izraza rod-binskih veza u jednostavne "parove izraza" koji bi trebali da odgovaraju fonemskim opozicijama. Izučavao je moguće razmjene među tim izrazima i objavio svoj prvi strukturalni zakon: razmjenu kao princip bračne institucije.

Mnogi su se učenjaci drugih disciplina izjasnili za strukturalnu antropologiju L. Straussa. Svi oni, među njima i psihoanalitičar Jacques Lacan, pa već spomenuti filozof M. Foucault, zatim neortodoksn marksist Louis Althusser osporavaju historijski razvoj. Historija je, kaže Lacan, ponavljanje istih struktura. Svi su oni maknuli čovjeka kojeg su ideolozi i filozofi obogotvorili iz centra svijeta, a namjesto toga čovjeka poštuju strukture: konsumacije, distribucije i produkcije. Tako su po uzoru na L. Straussa "strukture" postavili kao ključ svih stvari.

Unatoč mnogih napada, među ostalima i Sartra, koji je bezvremenski strukturalizam htio oboriti kao novu ideologiju, ovaj je, kako Jean Amery kaže "ozloglašeni strukturalizam" krenuo u pomodarstvo svakidašnjice. Strukturalnog čovjeka propagirao je pariski profesor literature Roland Barthes. On je po njemu tip intelektualca, koji ide svojim strukturalizacijom

ziranih naroda sliči tekućim vodama. /Hladna i topla povijest./ Ugao promatranja historičara i etnologa po Strausu je različit. Historičar može primijetiti promjenu ideja, događaja, stilova ili moda. Etnolog može najviše nastojati da rekonstruira "prijašnja stanja današnjih formi". U historiji važi vremenski slijed - dijahronija. U slučaju primitivnih naroda istraživač jedva može govoriti o pravom historijskom razvoju, tako da se njihove antropološke značajke mogu sinhrono fiksirati, najpogodnije dakle strukturalistički. Po Geverhoferu struktura u etnološkom smislu nije drugo nego "zaleđena" historija /gefrorene Geschichte/. Okamenjene forme karakteristične su u kulturi primitivnih naroda. Mišljenje urođenika karakterizira bezvremenost; otuda razlike između procesa koji se pokazuju historičaru i struktura koje nalazi etnolog. Historičar izvješćuje o promjenama i razvoju, a etnolog kod arhaičnih naroda može govoriti o stagnacijama. Kao primjer navodi bezvremenost u mitovima. Mitovi se primitivnih održavaju u prošlosti ne pokazujući bitnu promjenu. U njihovim mitovima, iako su se odcijepili jedan od drugoga, pokazuju se mala odstupanja, pokazuju se znakovi izvjesnog vremensko-prostornog stagniranja. Općenito bi se moglo reći, da su forme kulta vjerovanja, običaji, rodbinske veze, način odijevanja, način govora itd. mnogo više vjerne tradiciji, mnogo više jedinstveni i da nose trajan biljeg "strukture", nasuprot kulturnih obilježja naroda koji žive u bujici napretka. Iz lingvistike presađena, dakle, gledišta sinhronije - u određenim okvirima - pokazuju se upotrebljivima i u etnologiji.

Zajednička crta strukturalista je kvantitativna znanstvena namjera. Prati je želja za egzaktnošću, pokušaj kibernetiziranja, obrada podataka strojem. Sartre predbacuje strukturalistima da u ime matematičkih apstrakcija prijete uništenjem individualnosti, što više, da unište i prototip "filozofa" koji je pozvan da u ime čina prevlada strukture.

Ova egzaktna logika ispoljava se najprimjetnije u nauci o književnosti. Nova književna kritika nastoji da književno djelo učini neovisnim od doživljajne i društvene pozadine i da ga promatra čisto u njegovoj strukturi kao jezičnu tvorinu, stilski kompleks, djelo u njegovoj autonomnosti. Književno djelo je "ustrojstvo odnosa forme" kaže Barthes, "sustav" koji ovisi o smislu međusobnih elemenata, iza kojih je suvišno tražiti psihološko razjašnjenje doživljaja. Ne pita se na što je pisac mislio, nego kritičara zanima samo to, kakvo se značenje krije u strukturi koja je određena kombinacija riječi. Na taj način djelo postaje sterilizirani objekt, a soba kritičara laboratorij.

Što je strukturalizam? Kako se strukturalizam odražava na suvremeno mišljenje? Odgovor na ovo na početku postavljeno pitanje naravno nije i ne može u ovom kratkom prikazu biti

ni izdaleka potpun, jer se nije moglo kritički obuhvatiti sve refleksije strukturalizma. Ali ako je dovoljno da se stvori makar neki dojam o novoj struji i ako potakne na razgovor u ovoj prilici, svrha je ovog izlaganja time postignuta.